

Наталія Демчук,

доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії
Львівського національного університету імені Івана Франка, канд. філол. наук

**РОЗВИТОК БІБЛІОПСИХОЛОГІЧНИХ ВЧЕНЬ У КОНТЕКСТІ
БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХХІ ст.:
ІНТЕР- І СУПРАВЕРБАЛЬНА БІБЛІОПСИХОЛОГІЯ
ЯК КОНЦЕПЦІЯ ГІПЕРТЕКСТУ**

Розглянуто парадигму інтервербальної бібліопсихології як теорію, придатну для вивчення проблеми формування мнєми, циркуляції та утилізації бібліопсихологічних цінностей засобами гіпертексту електронних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: інтер- і суправербальна бібліопсихологія, екфорія, енграма, мнєма, гіпертекст, фрейм, контент.

Теоретичний і практичний потенціал будь-якої наукової концепції потребує potwierдження часом. Правдиві цілісні системи принципово відрізняються від псевдонаукових теорій тим, що не втрачають своєї актуальності, спроможності до практичної реалізації, здатності прогресувати й адаптуватися до зміни вихідних умов. Такою є теорія бібліопсихології.

З моменту позиціонування Миколою Рубакіним бібліопсихології як соціально активної, синтетичної науки, що вивчає природу діалектичної єдності психічного процесу споживач – документ – автор, оперуючи парадигмою книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, лінгвістики, мовознавства, психології тощо, минуло понад століття. Впродовж цього часу окремі положення та рівні цієї системи активно експлуатували в рамках інших суміжних теорій, зважаючи на рівень розвитку інформаційного суспільства та його інфраструктуру, розвиваючи і potwierджуючи її у такий спосіб.

Так, істотне значення для більш конкретного вивчення механізмів сприйняття текстів мав розвиток у ХХ ст. семіотики – вчення про знаки й знакові системи. Ті або інші системи знаків, природні або створені штучно, позиціонували як своєрідні «мови» з деякими загальними для них правилами. Семіотичний підхід до вивчення текстів передбачав, зокрема, три рівні: 1) виділення й систематизацію комплексу знаків;

2) інтерпретацію значення певних структур знаків; 3) з'ясування взаємозв'язку між суттю знакових систем і тими, хто їх сприймає. Інтерпретацію взаємовпливу системи текст-читач запропонував М. Бахтін, назвавши її теорією діалогу, згідно з якою через текст читач пізнає, насамперед, себе, а не зміст твору, чи, тим більше, автора, як традиційно вважали. Одна з ідей М. Рубакіна про індивідуально-особистісне сприйняття тексту, про залежність його змісту від того, що привносить у нього уява читача, стала основою рецептивної естетики – знаного напряду літературознавства ХХ ст. на Заході. У центрі уваги цієї наукової школи – рецепція, сприйняття, тобто процес контакту читача з текстом, їхній взаємовплив. Як стверджують науковці, що підбили підсумок розвитку бібліопсихології ХХ ст., у цьому контексті слід також згадати активний розвиток дотичної за проблематикою психо- та стнолінгвістики та багатьох інших інтерпретаційних систем, об'єднаних наріжним каменем більшості бібліопсихологічних вчень – текстом [2, 9].

Наприкінці ХХ ст., у зв'язку зі зміщенням акцентів у системі документних комунікацій кожен із учасників процесу посіву бібліопсихологічних цінностей як засадничого етапу інформування – і ґрунт, і сіяч, і насіння, і, власне, сам процес – стали предметами окремих досліджень, що, базуючись на теорії Миколи Рубакіна, викристалізувалися в самостійні дисципліни – соціонічну бібліопсихологію, бібліотечну соціоніку та соціонічну бібліотерапію тощо. Склалися суспільні мови для узагальненого вивчення процесу – актуалізувалась проблема цілісного сприйняття інформації текстової, знакової, графічної як потенційно семантично значимої, що передбачає принципово іншу модель сприйняття, і саме це стало перспективою розвитку бібліопсихології [1, 5].

Відтак ХХ ст. – час утвердження та розвитку вербальної бібліопсихології, натомість на початку ХХІ ст. пріоритетними стають студії у царині інтер-¹ та суправербальної² бібліопсихології, і підстав для цього більш, ніж достатньо.

Прикметно, що з моменту оприлюднення М. Рубакіним своєї концепції кожен із елементів цілісної тріади «реципієнт ↔ текст ↔ автор», системне вивчення якої і було основним завданням бібліопсихології, категорично

¹ Інтервербальна бібліопсихологія – це розділ бібліопсихології, що вивчає психічні явища, які відбуваються у проміжках між сприйняттям окремих послідовних слів, фраз, текстів і скріплюють їх у єдине ціле – фразу, текст, книгу, літературу [16].

² Суправербальна бібліопсихологія вивчає процес перетворення кількох фраз, текстів у безсловесну думку, переживання, почуття, досвід [16].

видозмінювався і формально, і, що найважливіше, по суті. Зміни у системі соціальної комунікації – пріоритет глобальної інформаційної інфраструктури Інтернету, визначальний статус комп'ютерної комунікації, принципово новий статус працівника інформаційної сфери як активного посередника цієї системи й відповідні зміни її впливу на спільноту реципієнтів вимагають нині принципово іншої, системної інтерпретації цілісної теорії бібліопсихології, у чому, власне, й полягає актуальність дослідження.

Так, віднедавна у системі бібліопсихологічних учень особливо актуальною і, на противагу цьому, фактично не дослідженою є проблема формування мнєми, циркуляції та утилізації бібліопсихологічних цінностей засобами гіпертексту електронних інформаційних ресурсів, що, власне, і є одним із сегментів системи інтер- та суправербальної бібліопсихології. З'явився навіть такий дискусійний термін, як психологія Інтернету, що свідчить, з одного боку, про усвідомлення специфіки новітньої інформаційної системи та потреби її дослідити, з іншого, про неправомірність такого поняття, зважаючи на його штучність.

Ця тема нині є одночасно глобально актуалізованою, масштабною, практично значимою, а відтак, гіпер-складною з огляду на кілька аспектів. По-перше, саме поняття електронних ресурсів, попри існуючі визначення, перебуває у стадії остаточного формування. По-друге, зі зміною матеріального носія документів читання, як визначальний соціокультурний феномен нашої по суті вербальної досі цивілізації, зазнало суттєвих незворотних змін. До прикладу, французький історик і соціолог Роже Шартъє називає цей етап третьою революцією книги [22]. По-третє, замість звиклого поняття тексту у зв'язку зі зміною масштабу інформування виникло поняття гіпертекст, що складається із семіотично різнорідних складових і є нелінійною, складно організованою віртуальною інтер-активною структурою. Із впровадженням поняття гіпертексту і, відповідно, гіперчитання, відбулася глобальна зміна уявлення про текст чи навіть групу текстів як окрему самостійну і самодостатню одиницю. Окрім того, зміна лінійної структури повідомлення, активні зображення і звук, трансформують гіпертекст в окремий віртуальний тривимірний простір, що має притаманні виключно йому закони функціонування та розвитку. Відтак, «традиційне читання вступає в конкуренцію з віртуальними образами» [12, с. 59]. Проте найсуттєвіша, справді революційна роль у його створенні належить нині виключно реципієнтові, й у цьому принципова різниця порівняно з усіма знаними досі інформаційними системами. Із множини запропонованих окремих одиниць кожен

користувач будує виключно свою цілісність. Цей процес має інтерсуб'єктивний характер як взаємодія індивідуальних когнітивних систем гіпертексту і реципієнта. У такий спосіб третій закон бібліопсихології – закон Гумбольта – Потєбні, згідно з яким основний центр тяжіння будь-якого інформування перемістився із тексту у читача, із подразника – у подразнюване, із збудження – у збуджуване, утвердився остаточно. Нарешті, за багато століть читацької практики, реципієнт отримав можливість і право самостійно експлуатувати будь-яке інформаційне поле засобами особистої мнени, створюючи специфічні, особистісні енграми, не притаманні жодному іншому реципієнтові, а з ними – статус творця тексту, а не лише його читача. Суттєво, що статичний досі матеріальний носій, якими були сувій, кодекс, книга із раз і назавжди даним текстом, змінив монітор комп'ютера як безмежно креативна площина, як інструмент мислення і комунікації. Нині особливо важливо зрозуміти механізм такого типу мислення і закони цієї комунікації.

Чимало спроб проаналізувати окремі аспекти цієї взаємодії здійснено ще наприкінці ХХ ст., особливо активно розробляють цю теорію нині [6, 10, 13–20, 22]. На загал усталилась думка, що «текстовий блок електронного інформаційного ресурсу у компетенції філології, програмне втілення й подання текстових конструкцій в електронному нелінійному вигляді належить до сфери комп'ютерної комунікації й інформаційних систем, а мультимедіа, як важлива складова гіпермедіа, належить до сфери інтересів дизайнерів і медіа-фахівців, що працюють із аудіо- та відеоінформацією» [8, с. 4]. Відтак, більшість досліджень мають емпірично-біхевіоральний характер і базуються на окремих положеннях різних теорій у рамках різних галузей знання (філософсько-психологічної теорії діяльності, системного аналізу, теорії науки (гносеології та семіотики), етики та естетики тощо), задіяних до процесу створення такого типу семіотико-лінгвістичних, полікодових, креолізованих ресурсів, отже, не складають цілісної концепції.

Із цих позицій, прикметною є, передусім, контамінація визначальних понять, використовуваних у бібліопсихології, що відтворює їхню сутність у розумінні автора, позаяк, прогнозуючи специфіку розвитку інформації, М. Рубакін запровадив поняття циркуляції та утилізації бібліопсихологічних цінностей задовго до того, як наприкінці 1970-х років сукупність сегментів інформаційного простору назвали інформаційними ресурсами, тобто тим, що, власне, й передбачає процес циркуляції та утилізації, як будь-які інші ресурси, адже первісно «ressources» – засіб, джерела, запаси, можливості. У цьому принципова відмінність теорії М. Рубакіна від усіх інших концепцій природи існування сучасного інформаційного суспільства. Звідси, інтер-

та суправербальну бібліопсихологію слід нині розглядати як концепцію утилізації гіпертексту глобального електронного інформаційного ресурсу.

Нелінійна структура інформації перетворила вербальну систему координат на тривимірний об'ємний простір гіпертексту зі специфічними інтер- і суправербальними зв'язками. У такий спосіб виник лінгво-візуальний феномен, для якого характерна зміна способів комунікації та специфічна знакова репрезентація. Загалом у теорії інтер- та суправербальної бібліопсихології для розуміння природи бібліопсихологічних цінностей електронних інформаційних ресурсів визначальними є поняття гіпертексту³, фрейму⁴ та контенту⁵.

Питання гіпертексту для науковців ХХ і ХХІ ст. актуальне й стрімко розвивається [3, 8, 11]. Якщо перші роботи цієї тематики були присвячені проблемам створення й подання тексту в нелінійній формі, то наступні – вдосконаленню методів розробки, підходів до опису гіпертексту. Зокрема, «дослідники обґрунтували: інформаційно-структурні характеристики тексту й семіотичні способи інформаційної компресії, комунікативні особливості гіпертексту, медіатизацію сучасного суспільства, дослідження відеовербального, складного, полікодового, креолізованного тексту, семіотичні механізми культури й знакові основи інформаційних ресурсів, теорії розвитку інформаційного суспільства, медіа еволюції, мову інтернет-комунікації» [8, с. 4]. Натомість проблема бібліопсихологічного потенціалу гіпертексту практично недосліджена.

Основними характеристиками, що впливають безпосередньо на його бібліопсихологічний потенціал, є 1) нелінійне розташування інформації; 2) поєднання вербальної та невербальної знакових систем як рівноцінних.

Основа гіпертексту – інтервербальні зв'язки – «психічний цемент», у

³ Термін «гіпертекст» запровадив у 1965 р. Тед Нельсон (Ted Nelson) для означення документів, які виражають нелінійну структуру ідей, на протилежність лінійній структурі традиційних книг, фільмів і мови. Гіпертекстом називають знакову конструкцію з мультимедійною організацією інформації об'єднання тексту (doc, rtf, txt файли), графіки, відео- (avi, mpg,mpeg, mov), аудіо- (mp3, wav, midi), презентацій (ppt), електронних таблиць (xls), архівів (zip, rar, arj) в електронному вигляді, де за допомогою механізму гіпер посилань можливий зв'язок елементів (інформаційних одиниць).

⁴ Контент – інформаційне наповнення сайту: тексти, ілюстрації, інтерактивні елементи, упорядковані відповідно до заздалегідь розробленої структури сайту.

⁵ Фрейм (англ. *frame* – «каркас», «будова, структура, система», «рамка») – одиниця знання, структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості (пам'яті) людини або інтелектуальної системи і призначена для ідентифікації нової ситуації, що базується на такому ситуативному шаблоні.

якому потонули енграми окремих знаків і витворилась нова невербальна цілісність [16], що, в свою чергу, є основою системи гіперпосилань, алгоритму будь-якої пошукової системи. Інтервербальні зв'язки мають свої специфічні важелі впливу на реципієнта і залежать від кількісних і якісних характеристик екфорії. Суттєво, що інтервербальна екфорія відрізняється від вербальної не лише механізмом (перша енграфус вибірково, друга – послідовно), але й мнематичними наслідками. Гіпертекст відтворює нелінійну організацію, запропоновану продуцентом, але водночас, і у цьому його визначальний бібліопсихологічний потенціал, гарантує можливість нелінійного його сприйняття реципієнтом, оскільки у ньому відсутні заздалегідь задані обмеження на характер зв'язків (В. Овчінников). Існування інформації у такій структурі забезпечує циркуляцію бібліопсихологічних цінностей між індивідами за певними множинними траєкторіями, як основу природи соціальних комунікацій.

Мультилінійність гіпертексту, його комунікативна природа відрізняється від цілісності конвенціонального тексту. Семіотико-технічна характеристика забезпечена притаманними лише йому ознаками (іконічні знаки, колір, специфічна система виділень тощо). Навігація у такому просторі специфічно демонструє не тільки й не стільки структуру інформації, скільки тип мислення реципієнта, пріоритетною тут стає «інтервербальна увага – індивідуальний фільтр, налаштований за моделлю психічних особливостей реципієнта» [16, с. 169]. Відтак існує підстава й потреба вивчати й класифікувати гіпертекст залежно від психотипу користувача, на якого він орієнтований.

Зрештою, це закладено авторами цього явища, скажімо, Дугласом Енгельбартом, який, намагаючись збільшити ефективність індивідуальної роботи з інформацією, орієнтувався на роботу з текстом саме у нелінійній формі. Звідси його теорія «розширеної майстерні знань» (augmented knowledge workshop). Як об Нільсен, у свою чергу, з цією метою створив теорію перевернутої піраміди як особливий нарративний принцип пізнання.

Розвиваючись, гіпертекст щоразу більше візуалізується, його графіка стає інтерактивною. У бібліопсихологічній природі електронних інформаційних ресурсів особливу роль відіграє іконічний вид знакового письма і його репрезентанти – іконічні немовленнєві знаки. У цьому сенсі повернення до іконічного, найдавнішого письма не випадкове. Подекуди знак, глобально, символ повноцінно виконує роль інтервербальних зв'язків. З іншого боку, хибною є думка про те, що візуальна складова гіпертексту спрощує його мнематичне поле, швидше, навпаки, оскільки вербальна та символна екфорія мають принципово інші механізми і взаємо-

доповнюють, але не взаємно заміняють одна одну. У цьому контексті іконічний знак – самостійна бібліопсихологічна одиниця, що структурує вербальну складову і на суправербальному рівні встановлює зв'язки між окремими її рівнями. Так званий креолізований текст із екстра-текстуальними елементами психологічно на кілька порядків об'ємніший, ніж асоціативно найбагатший лінійний текст.

Система посилань гіпертексту здебільшого заснована на семантично лабільній природі іконічних знаків, оскільки в основі її «інтервербальна асоціація, що передбачає асоціативне поле не окремого слова, фрази, а асоціацію їхніх енграм на рівні конкретної свідомості» [16] реципієнта. Одна із характеристик гіпертексту, зумовлених наявністю іконічного знака – здатність розвивати інтервербальну пам'ять. Завдання інтервербальної пам'яті не максимальне запам'ятовування, а, навпаки, максимально швидке усунення первісного змісту і утворення індивідуальної енграми. «Зробивши, так би мовити, свою справу, запам'ятовування має поступитися місцем їх забуванню, тобто процесу переходу сукупності словесних енграм в область підсвідомості реципієнта, а елемент, збережений у такий спосіб мною, стає частиною суправербальних результатів бібліопсихологічного сприйняття. Отже, інтервербальна пам'ять – спосіб перекласти «психологію чужих слів мовою своєї психології» [16], адже, як стверджував Шопенгауер, чужі думки женуть від нас наші власні.

Безперечним еволюційним кроком на шляху розвитку суправербальної бібліопсихології слід вважати запровадження Марвіном Мінським у науковий обіг категорії «фрейм», що у теорії бібліопсихології має відповідник – енграму, як авторську проєкцію слова, фрази, тексту з певної точки площини, яка, у свою чергу, є основною структурною одиницею і водночас рівнем мнєми.

За законами інтервербальної аперцепції (фактор, що впливає на напрям думок реципієнта при переході від одного фрейму до іншого), ідентифікується лише та інформація, яку може «побачити» як смислову ситуацію конкретний реципієнт у цьому конкретному просторі у цей визначений момент часу, і після зчитування здійснюється корекція траєкторії руху, тобто сприймається не текст, а картинка. Це значить, що «внутрішня логічна структура фрейму не аналізується, фрейм сприймається цілком, як окремий когнітивний блок, з яким потім і маніпулює свідомість» [3, с. 11].

Звідси полікодовий контент слід визначати за характером екфорування відповідних фреймів. Ті, що мають складні інтервербальні зв'язки, особливо інтерактивні, потенційно значимі для мнєми реципієнта множиною

варіантів первинних і вторинних епграм. Причому характер скфорування і, відповідно інтервербальні зв'язки у цьому випадку мають виключно індивідуальний характер.

Відтак основною бібліопсихологічною цінністю електронних інформаційних ресурсів є цілісний гіпертекстовий простір. На рівні інтервербальної бібліопсихології загально відоме твердження М. Рубакіна «Кожному читачеві – його книгу» звучатиме так: «Кожному читачеві – його контент його фрейму його гіпертексту».

Особливої уваги й окремих досліджень, зважаючи на суспільне значення нині потребує ще одне засадниче питання сучасної суправербальної бібліопсихології – проблема утилізації бібліо-психологічних цінностей електронних інформаційних ресурсів, зокрема, читання, причому як засобу «втільнення їх (цінностей) у життя, лише як першого кроку у процесі утилізації, як привідкривання дверей» [16], відтак зупинимось на ньому лише тезово.

По-перше, теорія утилізації, як використання чогось для неробки у щось, як уже зазначалося вище, – принцип, що існує виключно в межах бібліопсихології. У цьому контексті читання як соціокультурний феномен людства (М. Зубрицька), принаймні його традиційні конценції, яких нині існує чимало, дієздатні лише частково. Зважаючи на особливу природу читання гіпертексту для цього процесу вартувало б запровадити інший термін, який би відтворював його так звану принципову «іншість», порівняно з читанням лінійного тексту. М. Рубакін називав його інтервербальним читанням. «Інтервербальне читання процес творчий, що передбачає комбінацію притаманних виключно йому характеристик, до яких, зокрема, належать інтервербальні зв'язки, переживання, сприйняття, інтервербальна інтуїція, увага, пам'ять, уява, аперцепція тощо». [16]. У процесі інтервербального читання реципієнт класифікує зміст слів, що називають інтервербальною класифікацією, яка зумовлена масштабами поля уваги реципієнта, акцентуючи на окремих із них і зовсім ігноруючи інші, залежно від «індивідуального мнематичного навантаження, що суттєво відрізняє вербальне та інтервербальне читання» [16]. У зв'язку із цим у сучасній теорії сприйняття інформації з екрану комп'ютера називають «переглядом читанням» (Я. Нільсен) або «скануванням» (А. Войскунський).

По-друге, із винайденням гіпертексту ускладнилася теорія перцептивного простору і його складової – перцептивного образу, зокрема, тексту. Перцептивний образ пов'язаний з опорними компонентами гіпертексту (вербальні, візуальні, інтервербальні тощо), які згодом, будучи

надалі синтезовані, дадуть досить інформації для формування в реципієнта образу так званого змісту тексту.

По-третє, традиційно суттєве значення для сприйняття має розташування значеннєвих одиниць тексту. Наприклад, дотепер у психології читання вважали, що початок і кінець друкованого матеріалу розуміють і запам'ятовують краще, аніж інші його частини. Гіпертекст натомість не має початку чи кінця, проте його визначальною ознакою є водночас безконечність і циклічність та замкнутість і когерентність у межах одного фрейму, що відповідно позначається на діапазоні проекції суправербальних переживань реципієнта.

Окресливши теоретичні постулати, окремо у цьому контексті слід дослідити такі практичні питання, як формально-структурні особливості контенту і специфіка відповідної читацької практики; співвідношення елементів і закономірності існування системи «фрейм – контент» як особливої бібліопсихологічної площини на прикладі масиву окремих електронних інформаційних ресурсів тощо, що стане об'єктом наступних прикладних розвідок.

Відтак, підсумовуючи, слід зазначити, що, попри актуальність і значимість, загалом нині наукові розробки запропонованої тематики лише на етапі становлення – укладання термінологічної системи, визначення пріоритетних напрямів розвитку тощо, і теорія інтер- і суправербальної бібліопсихології – доктрина, що забезпечує системне цілісне вивчення циркуляції та утилізації гіпертексту електронних інформаційних ресурсів на загал, і окремих його аспектів як специфічного рівня сучасної соціалізації.

Список використаних джерел

1. *Бородина В. А.* Читательское развитие личности: теоретико-методологические аспекты : авторсф. дисс. ... д-ра пед. наук : спец. 05.25.03 / Бородина Валентина Александровна; Санкт-Петербургский гос. ун-т культуры и искусств. – СПб, 2007. – 40 с.
2. *Воробьева К. И.* Отечественная библиологическая психология: история, состояние, перспективы : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01/ Воробьева Клариса Ивановна; Хабаров. гос. ин-т искусств и культуры. – СПб, 1996. – 39 с.
3. *Гульшина А. Е.* Лингвостилистические особенности текста веб-сайта: проблема смыслового восприятия (на материале презентационных текстов веб-сайта) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Гульшина Анастасия Евгеньевна; Тамбов. гос. техн. ун-т. – Тамбов, 2006. – 19 с.
4. *Евтюхина Е. А.* Библиопсихологическая теория Н. А. Рубакина как метод

исследований психологической связи, существующей в системе документальных коммуникаций / Е. А. Евтюхина // Общенациональный конгресс «Чтение в современном мире: опыт прошлого, взгляд в будущее», 18–21 авг. 1991 г. (Секц. «Рубакинские чтения» : тез. докл.). – М., 1991. – С. 14–15.

5. *Евтюхина Е. А.* Творчество Николая Рубакина и перспективы библиопсихологии / Е. А. Евтюхина // Библиотековедение. – 2003. – № 3. – С. 80–84.

6. *Жичкина А.* Социально-психологические аспекты общения в Интернете [Электронный ресурс] / Анастасия Жичкина. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/refinf>. – Загл. с экрана.

7. *Золотовицкий Р.* Интернет и социометрия [Электронный ресурс] / Роман Золотовицкий. – Режим доступа : http://flogiston.ru/articles/netpsy/inet_sociometry. – Заглавие с экрана.

8. *Ильина И. А.* Проблемы изучения гипертекста в мультимедийной среде Интернет : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 / Ирина Анатольевна Ильина ; Ульянов. гос. ун-т. – М., 2009. – 20 с.

9. *Казанцева Е. В.* Библиопсихология Н. А. Рубакина в развитии советской психологии читателя и чтения 1920–30-е годы : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Елена Васильевна Казанцева. – Ростов н/Д, 2006. – 20 с.

10. *Кленова Ю.* Экспериментальное исследование взаимосвязи интроверсии и коммуникативной установки с Интернет-зависимостью [Электронный ресурс] / Юлия Кленова. – Режим доступа : http://flogiston.ru/articles/netpsy/ia_klenova. – Загл. с экрана.

11. *Масалова М. В.* Гипертекстуальность как имманентная текстовая характеристика : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Мария Валерьевна Масалова. – Ульяновск, 2003. – 19 с.

12. *Мелентьева Ю. П.* Модели, практики и приемы чтения: эволюция во времени и пространстве / Ю. П. Мелентьева // Библиотековедение. – 2009. – № 1. – С. 59–63.

13. *Минаков А. В.* Некоторые психологические свойства и особенности Интернет как нового слоя реальности [Электронный ресурс] / А. В. Минаков. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/minakov>. – Загл. с экрана.

14. *Нестеров В.* Карнавальная составляющая как один из факторов коммуникативного феномена чатов [Электронный ресурс] / В. Нестеров, Е. Нестерова. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/nesterov>. – Загл. с экрана.

15. *Рубакин Н. А.* Библиологическая психология / Н. А. Рубакин. – М. : Академический проект «Трикта», 2006. – 800 с.

16. *Смирнов Ф. О.* Навигация веб-сайта: лингвокультурные особенности [Электронный ресурс] / Ф. О. Смирнов. – Режим доступа : http://flogiston.ru/articles/netpsy/smirnov_navigation. – Загл. с экрана.

17. *Смирнов Ф. О.* Естественный язык и компьютер: деструктивное влияние или очередной этап эволюции? [Электронный ресурс] / Ф. О. Смирнов. – Режим

доступа : http://flogiston.ru/articles/netpsy/smimov_evaluation. – Загл. с экрана.

18. *Смылова О.* Психологические последствия применения информационных технологий [Электронный ресурс] / О. Смылова. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/hackers>, свободный. – Загл. с экрана.

19. *Фриндте В.* Публичное конструирование Я в опосредованном компьютером общении [Электронный ресурс] / В. Фриндте, Т. Келер. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/frindte>. – Загл. с экрана.

20. *Харитонов А.* Основные направления изменения личности современного человека в условиях информационного общества [Электронный ресурс] / Анатолий Харитонов. – Режим доступа : http://flogiston.ru/articles/netpsy/personaliti_changing, – Загл. с экрана.

21. *Шартье Р.* Читатель в постоянно меняющемся мире / Роже Шартье // Иностранная литература. – 2009. – № 7. – С. 184–191.

22. *Шевченко И.* Некоторые психологические особенности общения посредством Internet [Электронный ресурс] / И. Шевченко. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/shevchenko>. – Загл. с экрана.